

RADIOGRAFIA DE LA DONA LLATINOAMERICANA

*Anna M. Fernández Poncela

A la dècada dels 80 l'economia llatinoamericana va patir un gran trasbals. Es parla molt de la caiguda del Producte Interior Brut (PIB) per càpita, de l'augment de l'atur, de la disminució dels salaris reals, de l'increment dels preus, de la reducció en qualitat i quantitat dels serveis públics, entre d'altres problemes. Per fer front a aquesta situació s'han pres una sèrie de mesures que comencen a donar alguns resultats positius, en més o menys grau segons els casos: caiguda dels nivells d'inflació, reducció del deute extern...

Però la situació de crisi econòmica es manté i està afectant de forma desigual a la població; castiga amb més força els més pobres i dins d'aquest grup, les dones. Algunes d'aquestes dones de baixos ingressos són caps de família; la major part, en estar integrades al mercat de treball, contribueixen amb una porció important als ingressos familiars, a més de realitzar les feines domèstiques i de tenir cura dels nens.

Sobre qui recau el pes de l'ajustament econòmic? Com modifica les formes de vida quotidiana d'aquesta franja d'habitants, que coincideix amb la que té menys recursos i ha estat la més castigada per la recessió llatinoamericana i la contracció de l'economia mundial?

La feminització de la pobresa

Si al llarg del anys 60 i 70 les dones van aixecar les seves demandes socials, econòmiques i polítiques a l'Estat, ara, i durant la passada dècada, han estat elles les que han donat la resposta a la crisi, en les condicions més adverses.

La dona-mare ha ampliat la seva contribució al grup domèstic intensificant la seva participació al món laboral, ha incrementat el volum de les feines de la llar i ha incorporat noves activitats en aquest àmbit. Bona part de la vida fètil de la dona pobre llatinoamericana està ocupada amb la procreació —la taxa global de fecunditat al continent al 1986 era de 4,05—, amb les tasques domèstiques assignades, i amb les activitats per a l'obtenció d'ingressos per a mantenir o contribuir al manteniment de la família.

S'ha detectat un augment de les dones caps de família —al 1990 un quart de les famílies estaven encapçalades per dones—. Les causes d'aquest fenomen s'han de cercar en l'origen i l'evolució socio-cultural de la família popular i en determinades condicions econòmiques i socials que col·laboren a la seva desintegració, per migracions o simplement com a conseqüència de la desestabilitat social. Aquestes famílies tenen un nombre elevat de membres depenents i la precarietat de

recursos és generalment extrema.

El treball es feminitza

Durant els anys 70 es produeix una major inscripció de les dones en l'ocupació, paral·lelament a un creixement dels nivells d'urbanització i de l'accés generalitzat a l'educació. Una dècada més tard aquesta incorporació és fruit del deteriorament del poder adquisitiu i la dona és obligada a cercar feina amb l'objectiu d'aturar la caiguda dels ingressos familiars o d'incrementar-los. Les dones de classe mitjana també participen en la producció amb el mateix criteri, i no només per la necessitat de realitzar-se a nivell personal o professional, sinó perquè tampoc arriben a fi de mes.

I és precisament en un context de reducció del mercat de treball —atur obert—, i quan les condicions laborals són pèssimes —salaris baixos, absència de protecció legal i sindical, dificultats d'accés a la propietat o al crèdit—, quan les dones s'internen en aquest món. Això és possible per la segmentació del mercat, per la seva inscripció a l'economia submergida més flexible, i perquè les dones s'adeqüen més a qualsevol tipus d'ocupació que els homes.

El servei o les feines domèstiques, el petit comerç ambulant, les activitats artesanals, el treball a domicili, com assalariades a la petita indústria i a les grans cadenes subcontractades de transnacionals, i el conreu de petites parcel·les són les ocupacions més freqüents de les dones. La seva presència a l'economia submergida és molt destacada.

Al 1990 hi havia 40 milions de dones treballadores a l'Amèrica Llatina, però

hem de tenir present el subregistre i la subestimació del treball femení.

Les estratègies de supervivència familiar

A causa del seu paper domèstic, les dones són les encarregades de reestructurar la vida quotidiana de la família a fi i efecte de fer front a la crisi i de cobrir els mínims necessaris de consum per a la supervivència. Per això desenvolupen un conjunt d'activitats i respostes que traspassen el marc de la supervivència material del grup domèstic i transformen les formes vivencials i d'organització familiar.

D'una banda, per a la «reducció de costos» es dona una ampliació i fusió de grups familiars per fer un ús estricte dels minsos recursos i maximitzar-los (domicili i aliments). També es porten a terme altres activitats: l'expulsió de membres depenents no productius —cada cop més importants (nens i ancians)—, els controls de la procreació (preventius i de «remei»), l'ampliació de la reproducció no mercantil de subsistència amb l'elaboració de béns i serveis que abans el mercat o l'Estat proporcionava, l'increment de les tasques de «recercament» a les escombraries i l'obtenció d'ajuts assistencials (a parents o a institucions), o l'organització de xarxes de solidaritat (fons i serveis comuns interfamiliars).

Respecte a les estratègies «d'increment d'ingressos», principalment, trobem el creixement de les activitats laborals dels productors considerats «secundaris» del grup domèstic —com ara les dones, els menors i els ancians—, l'augment del treball familiar no remunerat, i de les responsabilitats domèstiques i de la cura dels nens petits als no productors: l'àvia o la filla gran que vigila els menuts. L'emigració, que ha estat estratègia tradicional per a sortir de l'empobriment, ha crescut i cada vegada hi ha una més gran dependència de les remeses familiars de l'estranger (principalment d'Estats Units). També, la utilització de les relacions afectives i sexuals com a mitjà de subsistència per part de les dones és més gran. La prostitució i la mendicitat no només han augmentat en quan-

LA DONA - AMÈRICA LLATINA

	% dones àrea rural	% dones que treballen	% dones sobre total força laboral	% dones llegeixen i escriuen	esperança de vida	índex de natalitat	% dones escolaritzades 12-17 anys (1975)	% dones en la legislatura
América Central i el Carib								
Costa Rica	54	24	20	93	74	3,6	50	7
El Salvador	57	23	20	68	69	5,1	49	10
Guatemala	60	15	14	47	64	4,8	24	—
Honduras	63	15	14	66	64	5,6	39	7
Mèxic	32	21	20	84	70	4,3	47	33
Nicaragua	44	25	22	88	62	5,9	48	20
Panama	43	32	25	89	74	3,2	70	1
Cuba	33	22	21	93	76	2,0	63	23
Rep. Dominicana	45	13	12	77	67	3,7	56	—
América del Sud								
Bolívia	66	24	22	55	55	6,1	39	2
Brasil	32	24	23	76	67	3,7	52	—
Colòmbia	27	27	25	87	67	3,6	56	—
Equador	54	24	21	80	67	5,6	52	4
Paraguai	59	27	24	85	69	4,5	42	3
Perú	24	24	23	78	63	5,1	67	6
Veneçuela	26	26	24	81	72	3,9	58	5
Con Sud								
Argentina	16	31	27	95	74	2,7	66	3
Xile	17	26	26	92	72	2,7	88	—
Uruguai	14	35	30	95	74	2,7	80	—

Font: Women... a world survey (dades de 1985)

titat, sinó que hi ha expressions diferents, com ara el comerç del cos d'adolescents i d'infants de tots dos sexes i les xarxes de nens i mares que demanen almoïna. L'increment de les activitats delictives ha estat espectacular, com també la por, la inseguretat ciutadana i la violència a les gran ciutats.

Els desajustaments visibles de les dones

Les dones són la població més vulnerable a la crisi econòmica i al conjunt d'instruments estabilitzadors que s'impulsen per contrarestar-la, a causa de l'angoixa, la incertesa, la sobrecàrrega de feina i la responsabilitat d'organitzar, administrar i harmonitzar els escassos recursos materials per a la supervivència familiar. Així, d'una banda i com a proveïdores —algunes caps de família— no aconsegueixen guanyar suficient per cobrir les necessitats bàsiques; i com a mares, es troben limitades a l'hora de prestar atenció i de proporcionar allò que consideren fonamental per la seva prole —educació i sanitat—. El resultat és previsible: perturbacions d'integració social i emocional, el desànim i la desesperança que són el rostre violent i inhumà de la crisi i les seves restriccions, que arrossega les dones al món de les depressions «ocultes» en símptomes psicossomàtics i de cansament.

Participació econòmica /participació política

Les lluites i mobilitzacions reivindicatives pel dret al vot daten dels anys 30; dues dècades després la pràctica totalitat dels països del continent havien aconseguit l'accés als drets polítics formals. En finalitzar el decenni dels 60 i a l'inici del següent algunes dones van fer presència política reclamant cops d'Estat militars (a Xile i al Brasil); i anys més tard altres grups s'organitzaven al voltant de les demandes de consum als barris o comunitats populars (Con Sud), i per la defensa dels drets humans (mares argentines i nicaragüenques). Serà a aquesta dècada dels 70 quan l'aparició de la dona a l'espai públic es faci evident, tant per la seva incorporació al mercat de treball, com per les repercussions de la difusió del tema pels organismes internacionals. Tots els països signaren i ratificaren el Conveni d'Eliminació de les Formes de Discriminació de la Dona de les Nacions Unides, però poques vegades s'ha aplicat.

Malgrat la creixent participació econòmica de la dona i el seu paper fonamental en la reproducció familiar i en la vida quotidiana, la participació política és força minsa i deficient; tant en el nivell de les estructures de l'Estat i de les institucions, com la seva participació en les organitzacions —com ara les cooperatives o els sindicats, on hi ha només una petita proporció de dones—. Potser únicament a l'àmbit de

la comunitat és on les dones participen més, i això és així per què es tracta d'una extensió del seu paper domèstic.

El model cultural sexista es manté

Es continuen mantenint els patrons de comportament que distancien les dones del poder polític. Les causes principals són el model històric-cultural de la construcció del gènere i els condicionaments econòmics i materials. Però cada cop es fa més palesa la importància que la dona té al continent llatinoamericà, com ho mostren l'increment dels estudis, les polítiques, els programes i els projectes al voltant del tema. Les dones llatinoamericanes representen quasi el 52% de la població total, la seva joventut i la seva pobresa són potser les característiques més destacables. L'esperança de vida en néixer és de 68,55 anys. Quasi la meitat viuen a la ciutat i l'altra meitat al camp, i en general té lloc un aparellament i embaràs primerenc. Les deficiències dels estatges, de la sanitat, de l'educació, de la nutrició, el maltractament intradomèstic i la violència social, la sobrecàrrega de feina remunerada i no remunerada, són unes altres circumstàncies que apleguen a les dones menys afavorides socialment. La sensibilitat entorn al tema de la subordinació femenina potser ha augmentat; la problemàtica, malgrat tot, persisteix.

* Llicenciada en Història d'Amèrica. Especialista en la dona llatinoamericana dels sectors populars.